

הפליאוגראפיה של קטעי הגניזה הספרותיים

מאת מלאכי בית-אריה

הצד השווה שבין כל העוסקים בקטעי הגניזה על תכניהם השונים הוא בוודאי ההתחבטות המתמדת בשאלת תארוכם של הקטעים. דומה, שהכול מיחילים לפליאוגראף שיעמיד טיפולוגיה סדורה וברורה, אשר באמצעותה ניתן יהיה לזהות את תקופתו ומוצאו של כל קטע וקטע.

אם השתעשעתם בתקווה, שבהרצאה זו אעמיד טיפולוגיה מקיפה כזו, הרי נכונה לכם אכזבה. לא אפטור את עצמי בתירוץ של קוצר הזמן, אלא אודה ואתוודה: הפליאוגראפיה העברית השיטתית היא עדיין בראשית דרכה; מפעל הפליאוגראפיה העברית, שהוקם בשנת 1965 בחסות האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, והמרכז הלאומי למחקר מדעי בצרפת (C.N.R.S.), אמנם השלים כבר את עיקר עבודת השדה, כינס כבר את רוב החומר של כתבי-היד וקטעי הקודקס עם ציוני תאריכים מימי הביניים, ואף החל במלאכת ניתוח הנתונים ומיונם, אולם עיקר תוצאות מחקריו בשלב זה הינן בתחום הקודיקולוגיה, בטיפולוגיה של מלאכת-הספר העברי. בתחום זה אכן העשיר מפעל הפליאוגראפיה את מדעי היהדות בכלים חדשים לזיהוי מוצאם וזמנם של כתבי-יד מימי הביניים,¹ וחשף את הבחינה הכפולה החיונית לכל כתבי-יד עברי, מצד טכניקות הספר, המשקפות את מקום היכתבותו מכאן, ומצד טיפוס הכתב, המעיד על מוצא הכותב מכאן, בחינה כפולה שנודעת לה חשיבות מיוחדת לגבי כתבי-יד עבריים שלא הוכרה עד כה, בגלל גורלו ההיסטורי של העם היהודי – הגירותיו, גירושיו ונדודיו המרובים.²

יישום מסקנות ובחנים אלו בתחום מלאכת-הספר לגבי קטעי הגניזה הוא, כמובן, מוגבל, כיון שנותרו בידינו רק שרידים מקוטעים של ספרים. אף-על-פי שהאבחנות הקודיקולוגיות עשויות לסייע גם לחוקר הטקסטים של קטעי הגניזה, ללא ספק עיקר ערכה של הפליאוגראפיה בתחום קטעי הגניזה הוא לגבי הכתב.

בתחום של חקר צורות הכתב עדיין רבה המלאכה. העדפנו לעסוק קודם כל בארכיאולוגיה של הספר, התובעת חקירת המקור, ולדחות את המחקר הטיפולוגי של הכתב, שכן זה עשוי להיערך על סמך התצלומים המשובחים הנאספים על-ידינו. כמו כן, חקירת הכתב, לא רק בתחום הפליאוגראפיה העברית, חסרה לפי שעה כלים

1 ראה: M. Beit-Arié. *Hebrew Codicology – Tentative Typology of Technical Practices*

Employed in Hebrew Dated Medieval Manuscripts, Paris 1977

2 עיין שם, עמ' 104-110.

אובייקטיביים ומדויקים, והיא מיוסדת בעיקר על רשמים טובייקטיביים, שקשה לעתים להוכיחם. אמנם, ביוזמתנו נערכים עתה ניסויים אלקטרואופטיים לרישום מכני של צורות האותיות, השוואתם ומיונם האוטומטי. גם באוניברסיטת בונסון בצרפת וגם במעבדה הישראלית הלאומית לפיסיקה בירושלים, בכל מקום בשיטה אחרת, אך ניסויים אלה הם עדיין בתחילת דרכם. עם זאת התחלנו אף בחקירת צורות הכתב בדרכים המקובלות, ובכללן גם קטעי הגניזה הספרותיים ששרדו בהם קולופונים.

מבחינה מתודית מבוססת כל פליאוגרפיה וטיפולוגיה של כתבים על ממצאים מתוארכים. רק בעזרת תמרורים אלו ניתן לנסות למיין את החומר הבלתי מתוארך. מבין רבבות קטעי הגניזה הספרותיים שרדו רק קטעים מעטים עם קולופונים, ורק בחלק מן הקולופונים מצוינים גם תאריכי העתקה. עד כה נודעו לנו שבעים ושבעה קטעים עם ציוני תאריך מימי הביניים, שהקדום שבהם הוא משנת 903/4³. מספר זה אינו כולל את קטעי הגניזה המתוארכים הגנוזים בספריות לנינגרד, פרט לקטעים בודדים שנזכרו בספרות. רוב הקטעים הללו נבדקו, תוארו וצולמו על-ידי מפעל הפליאוגרפיה. כמו כן כונסו כמאה קטעים נוספים בעלי קולופונים ללא ציוני תאריכים, אך עם ציוני מעתיקים או בעלים.

כמות זו נראית מן הסתם מועטה ביותר ביחס לרבבות הקטעים, ואף ביחס לאלפיים ושש מאות הקודקסים המתוארכים שנשתמרו מימי הביניים. אולם זו תרומה נכבדה לאוצר כתבי-היד המתוארכים הקדומים. שלושה קטעים מתוארכים הם מן המאה העשירית – כנגד שישה כתבי-יד (קודקסים) מתוארכים במאה זו, כולם מן המזרח. עשרים ושניים קטעים מתוארכים הם מן המאה האחת-עשרה – כנגד שמונה כתבי-יד, רובם מן המזרח. עשרים ושבעה קטעים נשתמרו מן המאה השתי-עשרה – כנגד עשרים ושניים כתבי-יד, אף הם רובם מן המזרח.

שאר קטעי הגניזה המתוארכים (שישה-עשר קטעים שנשתמרו מן המאה

3 קטע מנחמיה בניקוד בבלי בין קטעי הגניזה של ספריית האוניברסיטה בקיימברידג', TS NS 246, fol. 26², שנכתב בגומביד ומלאן (דו גונבאד) שבפרס. פורסם על-ידי H.P. Rüger, VT, XVI (1966), pp. 65-73. י' יבין זיהה עוד שני קטעים קטנים מתוך כתבי-יד זה באוסף קיימברידג' (TS NS 246, fol. 26¹⁸; 283, fol. 10); ראה: אוסף קטעי הגניזה של המקרא בניקוד ובמסורה בבליית, ג, ירושלים תשל"ג, כתבי-יד מג 53 (כרך V, עמ' 22; תצלומים של כל הקטעים: מס' 337-344).

התאריך 827/8 נקוב בטופס גט חירות (TS J 3, fol. 16/ TS NS 211, fol. 1) שבקטעי ספר השטרות שפרסם מ' מרגליות, הלכות ארץ ישראל מן הגניזה, ירושלים תשל"ד, עמ' כז. ברם, אין לסמוך על תאריכים של טפסים. ומה עוד שבטופס זה נשמט ציון החודש וכנראה גם ציון השנה במניין נוסף לבריאת העולם המובא בוי"ו החיבור ('בעשרה לירח ושנת ארבעת אלפים...'). ללמדך שהטופס הועתק על התאריך שהיה בו. [ראה: מרגליות, עמ' זח והערתו של י' תא-שמע, שם, עמ' לח.]

השלוש-עשרה, שלושה במאה הארבע-עשרה ושישה במאה החמש-עשרה עד שנת ש' אין להם כבר ערך רב, שכן מתקופות אלו יש בידינו כבר קודקסים מתוארכים רבים.⁴ יש להעיר, שמספר הקטעים המתוארכים הכתובים בכתיבה מרובעת הוא אפסי; רוב קטעי הגניזה המתוארכים כתובים בכתיבה בינונית או רהוטה. לעומת זאת גדול יחסית מספרם של הקודקסים המזרחיים המתוארכים הכתובים בכתיבה מרובעת, בעיקר באוספי פירקוביץ, אך מרביתם נכתבו בתקופה הקדומה, עד ראשית המאה השתי-עשרה. מיעוטם של כתבי-יד וקטעים מתוארכים הכתובים בכתיבה מרובעת מראשית המאה השתי-עשרה ואילך מקשה מאד על הטיפולוגיה של הכתיבה המזרחית המרובעת בתקופות אלו.

למרות המשקל הנכבד יחסית של קטעי הגניזה המתוארכים (הכתובים בכתיבות בלתי מרובעות) בפליאוגראפיה העברית, ברור שאין בכמותם כדי לתת בידינו די נתונים על מנת לבסס על-פיהם טיפולוגיה של כתבי הגניזה.

במצב זה נראה, שאין מנוס מחריגה מכלל מתודי מקודש בפליאוגראפיה, והוא, עקרון ההפרדה שבין כתב-ספר לבין כתב-תעודה, בין פליאוגראפיה לבין דיפלומטיקה. שהרי כנגד דלות הקטעים הספרותיים המתוארכים, נשתמר בגניזה אוסף עשיר של תעודות עם ציוני תאריכים ואף ציוני מקומות, וכן תעודות רבות ללא ציוני תאריכים אך הניתנות לתארוך בדרך מהימנה. כתבי תעודות אלו, מהן כתובות בכתיבה קליגראפית פורמלית, ורובן כתובות בכתיבות רהוטות או בינוניות, אינם שונים למען האמת מכתב-ספר של רבים מן הקטעים הספרותיים.

מפעל הפליאוגראפיה העברית הקפיד עד כה לעסוק רק בספרים ובכתב-ספר, משום שביקש לחשוף את תרבות הספר העברי. אולם כשמבקשים אנו לכוון טיפולוגיה של כתב-הספר העברי, על כורחנו אנוסים אנו לנצל גם את כתב-התעודות, בכל מקום ובכל תקופה שממצאי הספרים דלים, ובעיקר בטיפולוגיה של כתבי הגניזה וכתב-היד המזרחיים בכלל. הכרח הוא אפוא להשתמש בגניזה הדוקומנטרית העשירה ולברור מתוכה מבחר של תעודות מתוארכות כדי להסתייע בהן בעת העמדת טיפולוגיה של כתבי הגניזה. אכן, התחלנו לכנס מבחר של תצלומים משובחים של תעודות מתוארכות לצורך השוואת כתביהם ומיונם, אך יש לפתוח בפעולה שיטתית בעניין זה.⁵ לעומת דלות קטעי הספר המתוארכים, תרמה הגניזה לפליאוגראפיה העברית תרומה נכבדת בהכילה כתבים – ספרותיים ודוקומנטריים – שנכתבו מחוץ למקום הגניזה,

4 מן המחצית הראשונה של המאה השלוש-עשרה נשתמרו כבר כארבעים כתבי-יד מתוארכים, אמנם רק חלקם נכתב במזרח. משנת 1250 ואילך מצויים כבר כתבי-יד רבים.

5 בינתיים ניאות פרופ' גויטיין להעמיד לשימושנו את כרטסת התאריכים העשירה שכינס במשך שנות מחקריו המקיפים, על מנת שנוכל לבור על-פיה מבחר גדול יותר של תעודות כדי למלא בעזרתן את הפערים הכרונולוגיים והגיאוגראפיים בכתבי המזרח המתוארכים.

מצרים, או בידי יוצאי אזורים אחרים, ובכך נשתמרו לנו כתיבות של אותם אזורים מתקופות הקודמות לממצאי הספר המתוארים, שלולא הגניזה, היו נשארות לוטות באפילה.

כך, דרך משל, נשתמרה בידינו עדות לכתב־ספר ספרדי בינוני מסביבות שנת 1000 בזכות הטיטות של שירי יוסף אבן אביתור,⁶ שעקר מספרד למזרח, ושמהימנותן מוכחת על־פי איגרותיו,⁷ כמאתיים שנה לפני כתב־היד הספרדי המתוארך הקדום ביותר.⁸ בזכות איגרות ותעודות שנכתבו בספרד החל מסוף המאה האחת־עשרה ואיגרות של יוצאי ספרד במזרח החל מן המאה האחת־עשרה, אשר נטמנו בגניזה, מכירים אנו את הכתיבה האנדלוסית הרהוטה כמאתיים שנה לפני מופעה בקודקסים המתוארכים.

הוא הדין בצפון אפריקה, בעיקר תוניס; בגניזה הדוקומנטרית כלול שפע של תעודות וכתבים מאז סוף המאה העשירית שמקורם משם, ולולא הגניזה היה עלינו לשאוב את ידיעותינו על הכתיבות המגרביות מכתבי־יד מתוארכים ששרדו רק מן המאה הארבע־עשרה ואילך.

הכתיבה הביזנטית, הניכרת בייחודה בכתבי־יד מתוארכים מן המאה הארבע־עשרה ואילך, מתגלית לנו בין קטעי הגניזה כבר באיגרותיהם של יוצאי ביזנטיה במזרח מתחילת המאה האחת־עשרה ואילך. באופן זה זורעת הגניזה אור גם על כתיבותיהם של אזורים אחרים במזרח, כגון עדן (תעודות מאז המאה השתי־עשרה) פרס (מאז שנת 903/4 – קטע הגניזה הספרותי המתוארך הקדום ביותר) ואזורים סמוכים לפרס, אסיה הקטנה, וכנראה גם סיציליה ואולי גם איטליה, מתקופות הקודמות זמן רב לממצאי הספר המתוארכים שלהם.

איגרות, תעודות ורשימות ספרים שפורסמו מתוך אוספי הגניזה⁹ סיפקו לנו ידיעות

6 למשל קיימברידג', TS K 25, fol. 25 או אוקספורד, הספרייה הבודליאנית, MS. Heb. d. 42, fol. 42 (העתקה 'נקייה').

7 אוסף אדלר (היום בבית המדרש לרבנים בניו יורק) 4009 – איגרת משנת 989 שפורסמה לראשונה על־ידי A. Marmorstein, *REJ*, LXX (1920), pp. 101-104 ובשנייה על־ידי מאן, תרביץ, ו (תרצ"ה), עמ' 84-88; קיימברידג', TS 13 J 25, fol. 10 – פורסמה לראשונה על־ידי מרמורשטיין, *MGWJ*, LXVII (1923), pp. 61-62, ובשנייה על־ידי ש' אסף, ספר זכרון לר' חיים חזקיהו מדיני, ירושלים תש"ו, עמ' 27-24 [=מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תש"ו, עמ' 38-42].

8 כתב־היד הספרדי המתוארך הקדום ביותר שהשתמר בידינו נכתב בגירונא בשנת 1184, הלוא הוא כתב־היד של ג' הבבות של התלמוד הבבלי, כתב־יד המבורג, ספריית המדינה והאוניברסיטה Cod. Hebr. 19. אולם כתב־יד זה כתוב בכתיבה מרובעת. כתב־היד הספרדי המתוארך הקדום ביותר שנכתב בכתיבה בלתי־מרובעת, ואשר השתמר בידינו נכתב בשנת 1225 – כתב־יד ירושלים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי 1, Yah. MS. Heb. הכתוב בכתיבה בינונית. (ראה: ק' סיראט – מ' בית־אריה, אוצר כתבי־יד עבריים מימי הביניים בציוני תאריך עד שנת ה'ש, ירושלים – פריס תשל"ב, I, 2.)

9 בעיקר על־ידי גויטיין, אלוני, מאן, אסף ושייבר.

ושברי ידיעות על מלאכת-הספר ועל מעתיקי ספרים במזרח, תיעוד שהפליאוגרפיה העברית כה דלה בו. מלבד החומר האצור בחיבוריו של פרופ' גויטיין, אזכיר, דרך משל, את המכתב¹⁰ מאמצע המאה האחת-עשרה מאת סופר מהכפר דלתון ליד צפת, שפרסם אסף,¹¹ ובו ידיעה מעניינת על תחשיב מחיר העתקת ספרים על-פי מניין האותיות, מעין התחשיב של שכר-סופרים הנהוג בימינו על-פי סימני הדפוס.

תרומתה של הפליאוגרפיה לחקר קטעי הגניזה עדיין נותרה, כאמור, בגדר תביעה ומשאלה, אם-כי הובהרו בעיותיה והותוו דרכים לפתרונן. אף-על-פי-כן מסתמנות כבר עתה כמה הכרות ואבחנות, העשויות לסייע לחוקרי הטקסטים.

המיון הדיאכרוני של הכתיבות הוא הבעייתי ביותר, בגלל השמרנות הרבה של צורות הכתב במזרח במשך שלוש מאות שנה לערך עד ראשית המאה הארבע-עשרה. בעניין זה יש להסתייע בכתיבי התעודות ולנסות בכל זאת לחשוף את השתנות הכתב במהלך הדורות. בטיפוס מסוים של כתב, בכתב הבינוני, מתגלה חתך ברור באמצע המאה האחת-עשרה; פרט להבדל הניכר בעוקצים של גגות האותיות, המרובים והמעובים בתקופה הקדומה, בולט ההבדל בצורות האותיות גימ"ל, נו"ן ונו"ן סופית, שגגותיהן משוכים לאחור עד אמצע המאה האחת-עשרה, תכונה הנמשכת דרך הפירוסיים של המאות הרביעית-חמישית עד לכתבי המגילות הגנוזות, ואילו מאמצע המאה האחת-עשרה ואילך, ראשי האותיות אלו משוכים לפנים. אבחנה זו עשויה לסייע בתארוכם של קטעי גניזה ספרותיים רבים.

לעומת המיון הדיאכרוני הבעייתי, מסתמנת אבחנה ברורה יותר במיון הסינכרוני של טיפוס הכתיבות.

בראש ובראשונה ניתן לבדוד בנקל את הכתיבות שמקורן מחוץ למזרח, ובעיקר את הטיפוס האנדלוסי-מגריבי. בכתיבה הרוטה ספרדית-אנדלוסית וצפון אפריקאית-תוניסאנית, ולפעמים אף בכתיבה בינונית, נכתבו קטעי גניזה רבים, לא רק תעודות ואיגרות שמוצאן מצפון אפריקה וספרד או שנכתבו בידי יוצאי תרבות-כתיבה זו, אלא אף ספרים שנכתבו שם והתגלגלו למצרים, או שנכתבו בידי יוצאי אותן ארצות.

כתיבה זו מתייחדת מן הכתיבה המזרחית גם בצורותיהן של אותיות אחדות בכתב הבינוני, כגון טי"ת ופי"א, וגם ברהיטותן של האותיות אל"ף, ה"א ות"י בכתב הרהוט. באותה מידה ניתן לבדוד את קטעי הגניזה הכתובים בכתיבה ביוניטנית, ששמרה על ייחודה במשך מאות שנים. בשנים האחרונות נתברר לי שקטעים ספרותיים לא מעטים כתובים בכתיבה זו, ודומה שהעוסקים בטקסטים של הגניזה לא נתנו דעתם לעובדה זו. אבל גם בתחומי המזרח עצמו מסתמנת אבחנה, שעדיין צריכה חקירה מדוקדקת יותר, בין הענף המזרחי לבין הענף המערבי. ככל הנראה ניכר הבדל סגנוני בין הכתיבות

10 אוקספורד Bodl. MS. Heb. c. 13, fol. 14

11 ספר מאגנס, ירושלים תרצ"ח, עמ' 96-9 [=מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, עמ' 38-42].

הרהוטות והבינוניות של האזורים המזרחיים, היינו בכל, פרס ושכנותיה, לבין האזורים המערביים, לומר מצרים וארץ-ישראל, כשסוריה משמשת אזור-מעבר בין שני הסגנונות. בצורה בולטת ניכר ייחודן של הכתיבות שנהגו בעדן ובתימן.

כאן המקום להעמיד על ההילה הבלתי מוצדקת שקושרים חוקרים רבים לכל קטע גניזה. מלת-קסם זו, 'קטע גניזה', דיה כדי להפוך כל קטע ספרותי לקדום ולבעל חשיבות נעלה בביקורת הטקסט. אולם בגניזת קהיר נגנוזו גם טקסטים רבים מאוחרים שאלמלא נמצאו שם, לא היו זוכים כלל להעדפה, ואולי אף היו נפסלים לשימוש ביקורתי. בגניזה כלולים קטעים רבים שמוצאם מספרד מן המאה החמש-עשרה, או מצפון אפריקה, תימן והמזרח בכלל משלהי ימי הביניים ומתקופות מאוחרות יותר. בעיקר מצויים קטעים מאוחרים כאלה באוספי הגניזה של גסטר (בספרייה הבריטית ובמנצ'סטר) ואדלר (בבית המדרש לרבנים בניו יורק) ויש שנראה כי אין מוצאם כלל מן הגניזה, אלא שהופרדו מכריכות ספרים. כל המשתמש בקטעי הגניזה אינו פטור אפוא מן הבדיקה הפליאוגראפית, ומצבה של הפליאוגראפיה העברית אין בו כדי לשמש לו אליבי, כיון שהאבחנה בין קטעים מאוחרים לבין קטעים קדומים, כאבחנה בין קטעים שנכתבו במזרח לבין קטעים שנכתבו מחוצה לו, היא מחוורת כבר עתה.

לבסוף ראוי להטעים את חשיבותו של ההיבט הקודיקולוגי בעיסוק בקטעי הגניזה הספרותיים. הכרת טכניקות הספר מסייעת בידי חוקר הטקסט בשיקומו של הטקסט, בשחזור היקפו וסדרו ובזיהוי קטעים מפוררים של כתבי-יד אחד וקישורם אלו לאלו. הכרת טיבו של הניר והמורפולוגיה שלו מסייעת בתארוך הקטעים.¹² ידיעת תכונות מלאכת הספר המזרחי, כגון הרכב הקונטרסים (שהוא כמעט ללא יוצא מן הכלל בן חמישה גליונות / עשרה דפים, להוציא את פרס ושכנותיה, שהרכב הקונטרסים הנהוג בה הוא ארבעה גליונות / שמונה דפים),¹³ שיטת סידור גליונות הקלף בקונטרס מבחינת צדיהם,¹⁴ האמצעים לשמירת סדר הקונטרסים או הגליונות או הדפים, וסימון מיפתח אמצע הקונטרסים,¹⁵ היא חיונית להבנת זיקות שבין קטעים, סדרם והיקפם של הטקסטים.¹⁶ ידיעת תכונות גראפיות של מלאכת-הספר, כגון האמצעים לשמירת אורכן האחיד של השורות, שיטות מילוי השורה, הימנעות מחריגה מעבר לקו השוליים השמאלי, והרגלי המעתיקים בכתיבת אותיות ומלים חורגות בצורות המשמרות את רישומו של קו השוליים,¹⁷ מיתווה העמוד ועימוד הטקסט, סימני הפסק וסימנים גראפיים

12 השווה: *Hebrew Codicology*, pp. 19-32

13 עיין שם, עמ' 43-46, 48.

14 עיין שם, עמ' 41.

15 עיין שם, עמ' 50-68.

16 ראה נסיוני לשחזור קונטרס של טיוטת משנה תורה לרמב"ם מתוך גליונות שנמצאו בגניזה, הזורע אור על שיטת העריכה השונה של הרמב"ם בנסחו לראשונה את חיבורו: *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester*, LVII (1974), pp. 1-6

17 *Hebrew Codicology*, pp. 87-103

אחרים הנלווים לכתב, טכניקות ניקוב ושרטוט¹⁸ – ידיעת תכונות אלו, מסייעת בזיהוי קטעי כתב-יד אחד יותר מאשר עצם הכתב הסטריאוטיפי, ובחשיפת זיקות גניאולוגיות בחקר הטקסט. ידיעות אלו עשויות אף להסביר סתומות טקסטואליות ואי ידיעתן מובילה לעתים לקריאה מוטעית של הטקסט.

נקווה, שהמחקר הפליאוגראפי יוכל להעמיד בשנים הבאות טיפולוגיה שלדית של קטעי הגניזה מתוארכים בעזרת התעודות, ובתוכה ניתן יהיה לשלב את הקטעים הבלתי מתוארכים.

ללא ספק יש בגניזה קטעים לא מעטים שזמנם קודם לתאריכי הקטעים המתוארכים הקדומים ביותר (שנת 903/4 בין הקטעים הספרותיים¹⁹ ושנת 870 בין התעודות²⁰). לאחר העמדת טיפולוגיה כזו על-פי הקטעים והתעודות המתוארכים ניתן יהיה לנסות לייחס אליה בדרך רטרואקטיבית גם כל אותם הקטעים שיש בהם סימני קדמות טקסטואליים, לשוניים ופליאוגראפיים, כגון הפלימפססטים של תלמוד ירושלמי, בראשית רבה ופיוטי ינאי ועוד קטעים כיוצא בהם. את מיונם של קטעים אלו ומיפויים יש לערוך תוך כדי הסתייעות בממצאים של שרידי הספרים והתעודות המועטים בחלל הגדול של שמונה מאות שנה שבין מגילות ים המלח והקודקסים וקטעי הגניזה המתוארכים.²¹

18 שם, עמ' 69-86.

19 השווה הערה 3.

20 התחלת רישום כתובה ככל הנראה, מקטעי הגניזה של אוניברסיטת דרופסי בפילדלפיה, מספר 331. פורסם על-ידי ש"ד גויטיין, לשוננו, ל (תשכ"ו), עמ' 199-200. לפי שציון היום בשבוע אינו הולם את ציון היום בחודש (ולפי שהתאריך הנקוב הוא בחול-המועד סוכות), תאריך רישום זה חשוד. [על-פי התצלום נראה שאולי יש לקרוא את התאריך 'אלפא ומאה ותמנן וחד ה', במקום 'ותרתן' אשר במהדורה, ואם כן יהיה התאריך 869. אך בעיית אי-התאמת היום בשבוע עודנה קיימת. העורך.]

חשוד הוא גם תאריכו של קטע אחר: הטיוטה של גט מירושלים, TS NS 308, fol. 25 שבו נקובה השנה 872/3 (ראה: מ' מרגליות, הלכות ארץ ישראל מן הגניזה, ירושלים, תשל"ד, עמ' כקא). נראה שהניסוח הטופסי של ציון החודש והיום בגט זה ('בירח פלן בכמה ימ') מעיד על כך, שאין לפנינו תאריך אותנטי.

21 ראה: מ' בית-אריה, 'פאלימפססט מינכן: שרידי מגילה מלפני המאה השמינית', קרית ספר, מג (תשכ"ח), עמ' 411-414. רשימה מקיפה יותר של הקטעים הספרותיים שבחלל זה ראה:

Hebrew Codicology, p. 10, n. 3